

od jej identyfikacji. Badane psalmy mówią również o postawie sprawiedliwego w takiej sytuacji, którą trudno określić jako niesprawiedliwość, a którą może lepiej byłoby nazwać po prostu złem. Te dwie wątpliwości nie mogą w żadnym stopniu zachwiać przekonaniem o wybitnej oryginalności i najwyższym naukowym poziomie monografii.

Ks. Artur Malina

„Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 53,2 (2020), s. 306-309

Krzysztof Siwek, *Honor sprawiedliwego i wstyd bezbożnego w antropologicznokulturowej interpretacji Mdr 1–5*, Bractwo Słowa Bożego – Apostolicum, Warszawa–Ząbki 2015, ss. 552, ISBN 978-83-7919-020-1

Monografia posiada sześć rozdziałów z podsumowaniami. Rozdziały te składają się na dwie części pracy. Ten korpus rozprawy poprzedza wstęp, zaś zamykają: zakończenie; wykaz skrótów z następującą po nich bibliografią; obszernie streszczenia w językach angielskim i francuskim; indeks miejsc biblijnych, uzupełniony o przywoływane w rozprawie księgi apokryficzne; indeks autorów i dzieł pozabiblijnych. Bibliografię podzielono na siedem kategorii: teksty biblijne, teksty źródłowe pozabiblijne, komentarze biblijne, studia monograficzne poświęcone Księdze Mądrości, pozycje z zakresu antropologii kulturowej, pomoce językowe, słowniki i encyklopedie, literatura uzupełniająca. Ten podział nie zawsze pomaga czytelnikowi, który bez indeksu cytowanych autorów jest zmuszony do odszukiwania w różnych częściach bibliografii rozwinięć opisów przedstawianych skrótowo w przypisach. W niektórych przypadkach zaliczenie pozycji do niektórych działów wydaje się dość arbitralne (np. artykuł A. Betz, *Syene...* z ABD czy J.L. McKenzie, *Poor...* z *Dictionary of the Bible* są w literaturze uzupełniającej, podczas gdy artykuły tego rodzaju znajdują się zazwyczaj w kategorii pomoce językowe, słowniki i encyklopedie). Natomiast wielką pomocą służą czytelnikowi indeks miejsc biblijnych oraz autorów i dzieł pozabiblijnych. Szkoda, że nie dodano indeksu osobowego, który ułatwiłby dotarcie do prowadzonych w głównym tekście dyskusji z autorami wymienionymi w bibliografii. Książkę wyróżnia uaktualniony aparat naukowy. Wykorzystano w nim bogatą literaturę obcojęzyczną: w języku angielskim, francuskim, hiszpańskim, niemieckim, włoskim. Ponadto uwzględniono w znacznej liczbie opracowania w języku polskim.

Rozprawa ks. K. Siwka składa się z dwóch głównych części. Podział ten odzwierciedla dokładnie zmianę przedmiotu studium: pierwsza część przedstawia się jako wprowadzenie do kwestii właściwych antropologii kulturowej oraz do zagadnień izagogicznych dotyczących Księgi Mądrości jako dokumentu historycznego i utworu literackiego. Druga część ma charakter komentarza do sekcji wyróżnionej na podstawie analizy planu całej księgi. Właściwie stanowi ona o oryginalności rozprawy, ponieważ jest nie kolejnym zaktualizowanym o najnowszą literaturę wyjaśnieniem wersetów tekstu biblijnego, lecz zastosowaniem podejścia antropologicznokulturowego do egzegezy księgi greckiej Starego Testamentu. Dotychczas tego rodzaju badania skupiały się na księgach Nowego Testamentu, a tylko rzadko kierowały się ku późnym pismom Starego Testamentu.

Pierwszą część – zatytułowaną „Kontekst antropologicznokulturowy Księgi Mądrości” – tworzą trzy rozdziały. Każdy z rozdziałów posiada dość obszernie wprowadzenie,

ale nie mają one wyodrębnionych segmentów stanowiących podsumowania lub zawierających wnioski.

W rozdziale pierwszym przedstawione są zagadnienia metodologiczne. Porządek ich prezentacji ma strukturę kręgów koncentrycznych. Autor porusza się od najszerzego: przedstawia pojęcie historii z jednej strony jako przestrzeni szczegółowych i zróżnicowanych badań prowadzonych od starożytności, z drugiej zaś jako przedmiotu refleksji filozoficznej o jej głównym zadaniu czy celu. Następnie charakteryzuje antropologię przez syntetyczne omówienie jej działów oraz – jak to we wstępie do paragrafu poprawnie określa – tego, „co rozumiemy pod pojęciem kultura” (s. 37; natomiast zbyt ambitnie sformułowana jest zapowiedź na s. 34: „Następnie wyjaśnimy pojęcie kultury”). W tym paragrafie rozróżnia się między jej pojmowaniem w starożytności a współczesności (autor wprawdzie tytułuje paragraf „Pojęcie kultury w czasach nowożytnych”, jednak przedstawia stanowiska badaczy problematyki prawie wyłącznie tworzących od początku XX w. – wyjątkiem jest dwuzdaniowe odniesienie się do Samuela von Pufendorfa). We wprowadzeniu do tego rozdziału jedno zdanie brzmi dwuznacznie. Pisząc o trudnościach dotyczących kwestii metodologicznych, autor zauważa: „Istnieją bowiem różne kryteria, jakie były przyjmowane u początków definiowania tego pojęcia przez różne szkoły i środowiska. Kolejna trudność zasadza się na tym, że badacz tego zjawiska jest zmuszony do zaakceptowania przemian, jakim podlegała sama kultura w ciągu wieków” (s. 37). W następstwie cytowanych zdań nie jest jasne, do czego odnosi się określenie „badacz tego zjawiska”: do zmian kryteriów służących definiowaniu pojęcia kultury czy do zmieniającej się kultury. Można też żałować, że brakło odniesień do czasów średniowiecza i pierwszych wieków nowożytności, gdyż skupienie się prawie wyłącznie na starożytności i współczesności jest zbieżne z fałszującym dzieje ludzkości obrazem tworzonym od oświecenia. Następne dwa paragrafy są poświęcone antropologii kulturowej oraz egzegezie antropologicznokulturowej. Świadczą one o bardzo dobrej orientacji autora w problematyce oznaczonej przez ich tytuły oraz o umiejętności samodzielnego przedstawiania jej syntezy – w tych dwóch paragrafach prawie nie pojawiają się odnośniki do dobrze znanej przez niego bogatej literatury przedmiotu (poza dwoma nazwiskami). Kolejny, bardzo obszerny – złożony z pięciu punktów – paragraf przedstawia fundamentalne dla rozprawy kategorie honoru i wstydu. W pierwszym punkcie opisuje wartości, które przenikały kulturę kolektywistyczną. W drugim przedstawia syntetycznie rozwój badań nad ich rolą w kulturze śródziemnomorskiej, a zwłaszcza nad ich powiązaniem z życiem religijnym społeczności należącej do tej kultury. W trzecim przywołuje przykłady obecności tych pojęć w literaturze klasycznej (epok greckiej, hellenistycznej i rzymskiej) oraz biblijnej (w przekazie literackim starożytnego Izraela oraz w tekstach Nowego Testamentu). Dużą pomocą dla czytelnika – zwłaszcza przy lekturze następnych fragmentów pracy – stanowi podpunkt poprzedzający tę prezentację, który omawia bogatą i zróżnicowaną terminologię, odnoszącą się do dwumianu opisywanego w tym miejscu przez autora z tak niezwykłą akrybią. W czwartym omawia podstawowe relacje społeczne, które opierały się na tych dwóch wartościach: najpierw te wynikające z przynależności do rodziny, a następnie te wiążące patrona i klienta. Ostatni, piąty punkt, opisuje procedurę zabiegania o honor. Ilustracją tego mechanizmu gry o honor są podane za B.J. Maliną trzy etapy jego zdobywania. Tutaj jedna uwaga formalna: zdania w języku angielskim warto było dokładnie oddać też w języku polskim, by ten fragment pracy mógł mieć wkład w kształtowanie polskiej terminologii tego podejścia egzegetycznego.

Rozdział trzeci obejmuje bardzo szeroki zakres tematów, który można określić jako spotkanie świata greckiego i semickiego na przykładzie diaspory żydowskiej w Aleksandrii. Autor zwraca uwagę na początki kontaktów Greków ze światem orientalnym,

których przykłady jeszcze przed epoką hellenistyczną znajduje w piśmiennictwie Hezjoda i Homera. Można mieć jednak tutaj wątpliwości, czy przypadki nawet dużych zbieżności motywów w różnych kulturach świadczą o rzeczywistych kontaktach między nimi. Lepiej udokumentowane są świadectwa o pobycie Izraelitów w Egipcie. Nie chodzi tyle o pierwszy pobyt, który poza biblijnym obrazem jest potwierdzony jedynie przez niejednoznaczną wzmiankę na steli Merneptaha, ile o dokumenty z Elefantyny. Większe znaczenie dla tematu rozprawy ma omówienie informacji ze źródeł greckich (Strabon, papirusy) i żydowskich (Filon, Józef Flawiusz i jego źródła, List Pseudo-Arysteasa) na temat samej Aleksandrii i diaspory żydowskiej. O zwróceniu przez autora uwagi na dane istotne dla jego tematu świadczy dokonane przez niego rozróżnienie między koncepcją πολιτεῖα, znaną z autorów greckich, a jej interpretacją u Józefa Flawiusza, ponieważ organizacja życia społecznego jest sprzężona z kształtowaniem się właśnie takich wartości, jak honor i wstyd. Tę samą rolę odgrywają informacje na temat statusu prawno-religijnego Żydów aleksandryjskich, które są zaczerpnięte – co ks. K. Siwek podkreśla – z zachowanego dość ograniczonego materiału źródłowego. W związku z tym zagadnieniem – tak istotnym dla dalszych badań przedstawionych w rozprawie – nie pomija fragmentu z księgi stanowiącego główny przedmiot jego badań (Mdr 19,13-17), a zawierającego aluzje do położenia Żydów w diasporze aleksandryjskiej.

Rozdział trzeci ukazuje Księgę Mądrości jako dzieło literackie, która na wielu poziomach jest przykładem wśród ksiąg biblijnych na najdalej idącą inkulturację. Autor słusznie ogranicza studium do tych zagadnień izagogicznych, które mają znaczenie dla osiągnięcia wyznaczonego celu badawczego. Z tego powodu pomija dyskusję nad takimi kwestiami, jak autorstwo księgi, czas jej powstania, tożsamość odbiorców czy jej recepcja w świecie żydowskim i chrześcijańskim, zaś skupia się na: opisie tekstu księgi i jego wersji; strukturze literackiej księgi – kwestii ważnej dla ograniczenia przedmiotu materialnego w drugiej części rozprawy; jedności kompozycyjnej oraz stylu literackim. Przedstawia także opracowaną przed dwoma dekadami identyfikację dokonaną przez Armina Schmita pierwszych sześciu rozdziałów księgi jako dramatu greckiego. Rozpoznanie obecności tego gatunku nie tylko potwierdza, że Księga Mądrości jest przykładem inkulturacji biblijnej, ale również pozwala na wyraźniejsze docenienie w tej formie literackiej funkcji kontrastu między bezbożnymi a sprawiedliwym. Na ten ostatni aspekt osiągnąć w stanie badań zwraca uwagę ks. K. Siwek w zakończeniu części pierwszej rozprawy.

Część druga, którą tworzą trzy rozdziały, nosi tytuł: „Gra o honor między sprawiedliwym a bezbożnymi w antropologicznokulturowym modelu: wyzwanie – odpowiedź (Mdr 1,1 – 5,23)”. Podział na rozdziały, tak jak granice badanych tekstów, z jednej strony zależy od struktury literackiej, którą przedstawia ostatni rozdział pierwszej części, z drugiej zaś ich tematyka jest podporządkowana osiągnięciu celu badawczego opisanego w trzech punktach we wstępie do całości rozprawy. Cele te zostały osiągnięte dzięki zastosowaniu podejścia antropologicznokulturowego zintegrowanego ze starannie przeprowadzoną analizą językową i literacką trzech segmentów Księgi Mądrości.

W rozdziale czwartym autor przekonująco wyprowadza z funkcji tekstów składających się na prolog (Mdr 1,1-15) znaczenie zarówno centralnej idei sprawiedliwości, jak i innych wartości z nią powiązanych. W związku z głównym tematem pracy uważam za niezwykle trafne i inspirujące określenie tworzenia właściwej relacji do Boga jako przyjęcia zaproszenia do udziału w Jego honorze.

W rozdziale piątym egzegeza tzw. mowy programowej bezbożnych (Mdr 1,16 – 2,24) wychodzi od bogatej w erudycję analizy słownictwa tworzącego kontrast między życiem a śmiercią, który jest wykorzystany przez podmiot tej mowy. Terminologia – badana z precyzją i akrybią, walorami znanymi z innych prac ks. K. Siwka – jest nośnikiem

treści, która tworzy tło ideowe dla argumentacji bezbożnych. Paragraf poświęcony strategii tej argumentacji w grze o honor pokazuje, jak ich atak na bezbożnego zmierza do pozbawienia go honoru. Z przedstawionego studium tej mowy bezbożnych wiele skorzystają badający tzw. kontrowersje w Ewangeliach synoptycznych, zapowiedzi o losie Syna Człowieczego oraz narrację o Jego męce, śmierci i zmartwychwstaniu.

Rozdział szósty obejmuje najobszerniejszy *passus* (Mdr 3,1 – 5,23). Autor rozprawy skupia się na istotnych elementach tekstu, nie wchodząc słusznie w dyskusje z egzegematami prezentującymi odmienne jego podziały, wyznaczone przez różne środki literackie i stylistyczne. Zamiast tego przyjmuje, że w tym tekście mamy do czynienia najpierw ze złożonym werdyktem publiczności, który zawiera skontrastowane ze sobą pochwałę sprawiedliwego i uznanie jego honoru (Mdr 3,1-9; 4,7-15) oraz negatywny sąd o bezbożnych, zakończony wydaniem wyroku na nich (3,10 – 4,6.16-20), a następnie – z przyznaniem się do winy przez nich samych (Mdr 5,1-13) oraz jeszcze raz z wystąpieniem publiczności zawierającym syntetyczny werdykt końcowy (Mdr 5,14-23). Struktura jest pozornie skomplikowana. Strategia argumentacyjna zmierza bowiem do definitywnych aktów dotyczących honoru: rozpoznania go u sprawiedliwego oraz pozbawienia go bezbożnych (również przez siebie samych w formule samooskarżenia). Hipoteza o strategii komunikacyjnej jest zweryfikowana w drobiazgowym i kompletnym studium kolejnych części składających się na tekst badany w tym rozdziale.

Autor rzeczywiście – jak zaznacza to we wstępie do rozdziału szóstego – nie narzuca alternatywnej lektury tekstów, lecz uzupełnia ich dotychczasowe rozumienie. To jego doprecyzowanie w tym miejscu pracy można odnieść do wszystkich jej wcześniejszych rozdziałów. O takim stosunku do badań innych autorów świadczy korzystanie z rezultatów osiągniętych w literaturze przedmiotu. W ten sposób studium to wnosi oryginalny i znaczący wkład w rozumienie badanych przez niego tekstów.

Merytoryczna i formalna strona monografii zasługuje na wysoką ocenę, choć pojawiły się w niej drobne błędy – głównie na etapie ostatecznej redakcji. Tutaj są wskazane tylko niektóre z nich. Zbyt głęboki podział pracy utrudnia lekturę (na s. 329-348 sięga aż do szóstego poziomu). Niektóre oznaczenia miejsc biblijnych nie są czytelne ze względu na system odstępów między cyframi a myślnikiem (np. „1, 1–5, 23”; „3, 1–5, 23”; „3, 10–4, 6” – za każdym razem, kiedy się pojawiają). Nie ma konsekwencji w zapisie terminów i tekstów hebrajskich (i aramejskich): stosowane są znaki hebrajskie oraz ich transliteracja. Tytuł fragmentu wstępu powinien brzmieć: „*Status quaestionis*”. Jeśli cytaty w korpusie tekstu z autora piszącego w języku obcym nie wymaga wersji oryginalnej (np. na s. 159), to lepiej przytoczyć jego wypowiedź przetłumaczoną na język polski lub jeszcze lepiej w formie parafrazy (omówienia). Rdzenie wyrazów hebrajskich należy przedstawiać przez spółgłoski (jak np. na s. 253), a nie także z samogłoskami (jak np. na s. 252, 12 linia od góry). W wykazie bibliograficznym nie jest poprawna kolejność w paru przypadkach (na s. 518 dla pozycji autorstwa Murray O.; na s. 520 dla pozycji autorstwa Siwek K.).

Wymienione braki nie przysłaniają oryginalności książki ani nie pomniejszają jej najważniejszych walorów poznawczych. Przynajmniej jej część powinna być przedstawiona w publikacjach angielskojęzycznych, by wartość tej pracy mogła być zauważona w zagranicznych studiach nad literaturą sapiencjalną oraz w egzegezie stosującej podejście antropologicznokulturowe.

Ks. Artur Malina